

ЗА ПРОИЗХОДА И СТРОЕЖА НА ДУМАТА ПРОГЛАС

Думата *проглас* 'оповестяване, известяване; предисловие, предговор', книжовна и остаряла, принадлежи към пасивния речник. В съзнанието на образования българин тя се свързва преди всичко със стихотворната творба "Проглас" или "Проглас към евангелието", представляваща п р е д и с л о - в и е към старобългарския (от св. Константин-Кирил Философ) превод на евангелието. Въвеждането ѝ в по-честа употреба като название на сп. "Проглас" е повод да се опитаме да хвърлим малко светлина върху словообразователния строеж и произхода на тази дума. Това е необходимо, колкото и понятна да изглежда тя на пръв поглед.

С отделянето на двете морфемни в състава на думата - представката *про-* и корена *глас-* (корен-основа на думата *глас*) - още почти нищо не сме казали за словообразователния ѝ строеж, за значението и за възникването ѝ. Трябва най-напред да се откажем от съблазняващата мисъл, че тя е може би образувана от готовата дума *глас* и представката *про-*, защото образуването на съществително от друго съществително с помощта само на представка не е обичайно. Префиксацията е обикновен начин за образуване при глаголите. По-близо до истината ще бъдем, ако допуснем, че *проглас* е образувано чрез нулева суфиксация (някои наричат този способ конверсия, други - обратна деривация) от основата на глагола *проглася* (*прогласям, прогласявам*) 'провъзглася(вам)', отбелязан в Геровия речник със значението "обадя"¹. На бълг. *проглас* съответствуват най-точно срхр. *прѣглас* и словен. *proglàs*, мотивирани от глаголите *прогласити/proglasiti*, а по-малко точно чеш. *prohlášení* 'декларация, заявление, прокламация' и словаш. *prehlásenie* (образувани с наст. -ní/nie, отговарящи на бълг. -ние, -не). Приведените точни съответствия обаче не са достатъчно основание за реконструиране на диал. праслав. **progolsъ* (**prǣgalsъ*). Защото, макар и да се отнася за образуване от архаичен тип, думата е възникнала едва през IX-X век във връзка с остри книжовни нужди и във всеки случай тя е по-нова, отколкото самият превод на евангелието.

Изтъкнатите обстоятелства ни насочват към един по-специфичен начин на възникване на интересуващата ни дума. Но нека най-напред спрем за момент вниманието си върху представката *про-*. Тя е от онези представки в славянските езици, на които съответствуват тъждествени по форма и близки

по значение предлози. Съответстващият на тази представка предлог *pro/pro* е най-добре представен в чешки език. В южнославянските езици обаче, където е добре позната представката *pro-/pro-*, се намират само единични остатъци от употребата на предлог *pro/pro*. А в словенския език, дори и като представка, морфемата *pro-* се среща рядко - като изчезващ вариант спрямо обикновено употребяваната *pre-*², както в словашки, полски и лужишките езици. Изненадващо е в такъв случай, че сред малкото случаи на паралелна поява на представката *pro-* покрай очакваната *pre-* попада и *proglàs*. При тези обстоятелства се налага предположението, че бълг. *проглас*, срхр. *прѣгласъ* и словен. *proglas* може би не са застъпници на обща праформа, нито пък са паралелни независими едно от друго нововъведения. Ясно е, че нямаме работа със стихийно възникнала в съответните народни езици дума. Обратно, отнася се за формация, създадена като новообразуване в старобългарския книжовен език в най-непосредствена връзка - по място и по време - с моравската мисия, която дължи своя облик и проникването си в изброените езици на една определена социолингвистична ситуация.

Нуждата в старобългарския език от дума със значението на гр. *πρόλογος* (заета от латински като *prologus*) е могла да бъде задоволена и по един полесен начин - като бъде заета директно от гръцки. По този начин е била въведена заемката *прологосъ* (в Син.молитвеник) и *прологъ* (в други паметници)³, вече без гръцкия изглас *-os*, съответстваща на съвсем късната заемка *пролог*, влязла в български чрез посредничеството на европейските езици и на руския.

Авторът на "Проглас (към евангелието)" - самият св. Константин-Кирил Философ или прекият Методиев ученик Константин Преславски⁴ - е отговорил на тази нужда по един творчески начин. По образец на гр. *πρόλογος* той е сътворил стб. *прогласъ*, обосновано формално, а донякъде и смислово от глагола *прогласити* 'предсказвам, запая', както гр. *πρόλογος* се мотивира от глагола *προλέγω* 'предсказвам, провъзгласявам'. Стб. *прогласъ* не е точно копие на гр. *πρόλογος*, на чийто корен *λογ-* съответствува бълг. *слов-*. От старобългарския език думата *прогласъ* е преминала в сърбохърватски и в словенски, където се употребява и до днес, обоснована достатъчно добре формално и смислово от глагола *proglásiti/proglasíti*. В българския език тя се е оказала в по-изолирано положение, защото срещу нормално употребявания глагол, който донякъде поддържа статуса и на словообразователно мотивирана, т.е. глагола *провъзглася(вам)*, съдържащ в повече морфемата *въз-*, днес се употребява отглаголното съществително *провъзгласяване*.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ По този начин и в сърбохърватски проглас се извежда от прогласити, вж. **Р. Скок**. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva, A - J, Zagreb, 1971, c. 565.
- ² **А. Вајес**. Besedotvorje slovenskega jezika. IV, Predlogi in predpone. Ljubljana, 1959, c. 69-71; **Fr. Корещнү**. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky. Koncové partikule. Praha, 1973, c. 216-220.
- ³ Slovník jazyka staroslověnského. III, П - Ѳ. Praha, 1982, c. 358.
- ⁴ **Й. Иванов**. Български старини из Македония. София, 1931, c. 338-344.